

ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ «ПІСЛЯДЕЙТОНСЬКОЇ» БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ (1996-2012 рр.): ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ

Досліджено проблеми періодизації історії Боснії і Герцеговини у 1996-2012 рр. Розглянуто зміни в політичній структурі Боснії і Герцеговині, не передбачені Дейтонськими мирними угодами.

Ключові слова: Боснія і Герцеговина, Дейтонська мирна угода, Округ Брчко, Республіка Сербська, Федерація Боснії і Герцеговини, «етентет».

Исследованы проблемы периодизации истории Боснии и Герцеговины в 1996-2012 гг. Рассмотрены изменения в политической структуре Боснии и Герцеговины, не предусмотренные Дейтонскими мирными соглашениями.

Ключевые слова: Босния и Герцеговина, Дейтонское мирное соглашение, Округ Брчко, Республика Сербская, Федерация Боснии и Герцеговины, «етентет».

Investigated the problems of periodization of the history of Bosnia and Herzegovina in 1996-2012. The changes in the political structure of Bosnia and Herzegovina are not provided Dayton Peace Agreement.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Dayton Peace Agreement, Brcko District, Republic Srpska, the Federation of Bosnia and Herzegovina, «etentety».

В цьому році виповнюється 21 рік з початку громадянської війни на території Боснії і Герцеговині і 17 років підписання Дейтонських мирних угод, що припинили цю війну. Проте, не дивлячись на те, що минуло вже достатньо часу з моменту цих важливих подій, Боснія так і не стала повноцінною суверенною державою. Це визначається певними факторами. До цього часу на її території знаходяться миротворчі сили, нагляд за політичними процесами здійснює Високий представник ООН та його офіс, а сама країна знаходиться в стані перманентного реформування та політичної кризи. По суті міжетнічний конфлікт продовжується, проте вже не воєнними, а політичними засобами.

Дейтонські мирні угоди створили дуже складну модель держави та державного устрою, які є унікальними в своєму роді. В країні є три президенти, які по черзі виконують свої функції, сама країна складається з двох державних утворень: Республіки Сербської та Федерації Боснії і

Герцеговини, що відповідають критеріям суверенних держав за багатьма ознаками. А влада в країні належить так званим «трьом конституційним народам»: сербам, боснякам та хорватам. І хоча «великі держави», міжнародні організації та ООН намагалися провести в країні ряд ключових реформ з метою створення централізованої та ефективної держави, Боснія і Герцеговина продовжує залишатися фактично під міжнародним протекторатом. Її можна поставити в один ряд з такими країнами як Ірак, Афганістан, Лівія. Серед цих «держав, що не відбулися» Боснія і Герцеговина існує найдовше, і фактично саме з неї в світі почала складатися так звана система «міжнародних протекторатів». Боснія має свою 16-річну повоєнну історію. Завдяки накопиченому фактичному матеріалу ми можемо сьогодні зробити спробу періодизації політичних трансформацій в країні.

Питання політичних перетворень у Боснії і Герцеговини (далі – БіГ) після Громадянської

війни 1992-1995 рр. має певний історіографічний доробок серед іноземних істориків та політологів. Наприклад, серед сербських та боснійських вчених виділяються праці Ненада Кецмановича, академіка Сараєвського та Белградського університетів, який приділяє увагу особливостям повоєнного політичного життя та устрою Боснії і Герцеговини. Він став автором книги «Неможлива держава – Боснія і Герцеговина» та ряду статей, серед яких виділяється детальністю робота «Майбутнє Західних Балкан».

Активно проблемами політичних трансформацій «післядейтонської» Боснії і Герцеговини цікавилися російські дослідники, такі як Є. Енгельгард, Н. Пасхін та Е. Пономарьова. Російські дослідники вважають, що Боснія і Герцеговина не закінчила свого державотворчого процесу, та використовують різні терміни для визначення цього феномену: «держава-фантом», «віртуальна держава» або «держава без державності» [8, с. 10-13] і висловлюють загальну думку, що її повоєнна історія – це намагання міжнародних гравців знищити автономію Республіки Сербської та не допустити розпаду боснійської держави.

Джерелами з питання періодизації історії Боснії і Герцеговини в «післядейтонській» час є погляди на цю проблему провідних політиків Заходу. Вони сформулювали своє бачення політичної історії БіГ після підписання Дейтонських мирних угод. Наприклад колишній Високий представник ООН Педді Ешдаун та колишній комісар з безпеки та зовнішньої політики ЄС Хав'єр Солана, які безпосередньо приймали участь в політичних процесах на Західних Балканах в 2000-ні роки, дали свої оцінки останнім «післявоєнним» рокам боснійської історії. П. Ешдаун ще в 2002 році висловив своє бачення періодизації повоєнної боснійської історії. За його думкою, в Боснії тривала «доба Дейтрона» – період повоєнної стабілізації та подолання наслідків конфлікту. З його призначенням, з 2002 року почнеться нова доба – «доба Брюсселя» – період реформ, кінцевою метою яких є побудова «мульти-етнічної централізованої держави, що стане

членом НАТО та ЄС» [14]. Єврокомісар Х. Солана 5 жовтня 2005 р. в Сараєво заявив, що «доба Дейтрона» завершилась і тепер починається нова доба, «доба Європи», яка ставить завдання перетворення Боснії і Герцеговини в «нормальну європейську державу» [6]. Ще одним важливим джерелом з історії «післядейтонської» Боснії є щорічні звіти «Міжнародної кризової групи» (International Crisis Group) [1-4]. Ця впливова міжнародна експертна організація, до рекомендацій якої прислухаються західні політики та дипломати.

Отже проблема періодизації історії «повоєнної» Боснії і Герцеговини після 1995 р. все ще залишається відкритою.

Більшість авторів та спеціалістів сходяться на тому, що історію Боснії і Герцеговини з 1995 по 2010 рр. слід розділити мінімум на два періоди. Проте ми бачимо необхідність виділення трьох періодів або етапів.

На нашу думку, перший період – це етап реалізації положень «Рамкової угоди про мир в Боснії і Герцеговині» та Паризьких мирних угод. Цей період тривав у 1996-2001 рр. Дійсно це стали роки стабілізації ситуації в країні. Саме в цей період були закладені основи подальшого реформування Боснійської держави з метою її централізації. Особливістю ситуації в країні стало те, що ООН, інші міжнародні організації та «великі держави» вже в цей період значно вийшли за межі своїх повноважень і замість імплементації укладених домовленостей почали фактично змінювати положення Дейтонських мирних угод.

Цьому сприяла загальна зміна військово-політичної ситуації на Західних Балканах в кінці ХХ ст. По-перше, конфлікт довкола Косова та «гуманітарна інтервенція» НАТО проти Союзної республіки Югославія (далі – СР Югославія) значно підірвали її вплив на «пост-югославському просторі» та її політичні позиції «гаранта» Дейтонських мирних угод. Республіка Сербська (далі – РС) в складі Боснії і Герцеговини, втративши свого союзника, стала значно вразливішою і не могла більше активно сперечатися з втручанням в свої внутрішні справи міжнародних організацій та «великих держав».

По-друге, ключовим моментом для посилення ролі міжнародного співтовариства в реалізації мирних угод по Боснії і Герцеговині стало запровадження в 1997 р. так званих «Боннських повноважень» для Високих представників ООН в Боснії і Герцеговині [4]. Третьою складовою фактичного перегляду змісту Дейтонських мирних угод став Міжнародний арбітраж по м. Брчко. Значно вийшовши за межі своїх повноважень, Міжнародний арбітраж під керівництвом Р. Оуена в березні 1999 р. фактично, замість визначення лінії розмежування в районі Брчко, визначив статус цього міста. З частини території Республіки Сербської та Федерації Боснії і Герцеговини рішення арбітражу створювало окрему третю адміністративну одиницю на території Боснії [8]. Цим було фактично переглянуто карту розмежування сторін та змінена лінія розмежування між державними утвореннями (etentet binder line). На додаток до цього, в цей же момент Високим представником ООН К. Вестендорптом із посади був звільнений законно обраний президент РС Н. Поплашен.

Всі ці події відбувалися на фоні інтервенції НАТО проти СР Югославії, що фактично деморалізувало сербів та змусило їх прийняти нав'язані рішення. В 2001 р. у СР Югославії внаслідок масових акцій протесту було усунено від влади С. Мілошевича, що значно послабило СР Югославію та фактично передбачило її скорий занепад та розпад. Це дало можливість представникам «міжнародного співтовариства» перейти до широких політичних перетворень в БіГ за власним баченням майбутнього цієї країни. В 2002 р. Рада по виконанню мирної угоди (РІС) призначила Високим представником ООН в БіГ лорда П. Ешдауна, який відверто заявив, що тепер для Боснії закінчилась «епоха Дейтрона» та розпочинається нова ера – «епоха Брюсселя» [1]. Для цього буде проведена низка важливих реформ. Розпочалася фактична «реконструкція» органів влади та політичної системи Боснії і Герцеговини, яка тривала до 2006 р. Цей процес являв собою активне створення централізованої боснійської держави та її інститутів. У 2002-2006 рр. були створені Суд та Прокуратура БіГ, єдина

розвідувальна служба, прикордонна служба БіГ, введено загальнодержавний податок на додану вартість. Ключовим моментом було формування Об'єднаних Збройних сил БіГ та єдиної поліції БіГ. З 2005 р. почалася активна дискусія щодо зміни конституції, що означало ліквідацію «дейтонської» децентралізованої моделі та формування унітарної БіГ, яка стане в майбутньому членом НАТО та ЄС. При цьому Високий представник чинив активний тиск на хорватську сторону та особливо на Республіку Сербську, фактично порушуючи баланс сил на користь мусульман-бошняків.

Створення центральних органів Боснії відбувалося шляхом урізання повноважень складових частин боснійської держави: Федерації БіГ та Республіки Сербської. Президент РС М. Додик стверджує, що Республіка Сербська втратила 69 власних повноважень, переданих на рівень федеральної держави. П. Ешдаун, користуючись так званими «Боннськими повноваженнями», звільнив більше ніж 60 законно обраних посадових осіб в Республіці Сербській, включаючи сербського члена Президії БіГ М. Шаровича. «Реконструкція Боснії» проводилася під гаслом «руху до Брюсселя». 15 грудня 2005 р., виступаючи на засіданні Постійної ради ОБСЄ в Відні, П. Ешдаун підсумував роки свого перебування на посаді та заявив: *«Існує єдина податкова система, єдина митна служба, одна судова влада та одна розвідувальна служба, простіше кажучи, каркас сучасної європейської високо централізованої держави»* [2].

31 січня 2006 р. його замінив на посаді німецький дипломат Крістіан Шварц-Шилінг. Майже чотирирічне перебування П. Ешдауна в Боснії і Герцеговині закінчилося. Завершився і етап «реконструкції Боснії». Розпочалася нова доба в історії цієї балканської держави. Ця остання доба триває й досі. Головна парадигма розвитку Боснії в ці роки – боротьба двох тенденцій: унітаризації та децентралізації в Боснії і Герцеговині. П. Ешдаун залишив по собі дві остаточно незавершені реформи: конституційну та поліцейську. Ці дві реформи так і залишились не реалізованими до цього часу.

Більше того, два з трьох «конституційних народів» виступають проти подальшої централізації та зміцнення центральних органів влади в Боснії і Герцеговині. В квітні 2006 р. в Парламентській Скупщині БіГ було провалено так званий «Квітневий пакет» конституційної реформи. При цьому проти нього голосували саме депутати – босняки від «Партії за БіГ» на чолі с колишнім «воєнним» головою уряду Харісом Сіладжичем. Причиною цього було невдоволення тим, що «забагато повноважень» було залишено Республіці Сербській, існування якої ця мусульманська партія ставить під сумнів. А далі впродовж 2006-2007 рр. боснійські серби фактично блокували «Поліцейську реформу», перетворивши її проведення в безліч постійних та безрезультатних політичних консультацій сербських, хорватських та бошнякських партій.

Цьому процесу «бойкотування» сприяло те, що Високий представник ООН Крістіан Кварц-Шилінг не втручався в ці політичні процеси, вважаючи, що боснійські сторони повинні самі домовитися про подальший політичний устрій країни. Вважаючи, що Боснія невідворотно рухається у напрямку централізованої держави, він значно скоротив миротворчий контингент в країні. А це послабило сам авторитет Високого представника. Цим скористалася правляча еліта РС, лідером якої став харизматичний голова уряду та Партії незалежних соціал-демократів Мілорад Додик. Йому вдалося фактично заблокувати «конституційну та поліцейську реформи». Провал «Квітневого пакету» конституційних реформ до виборів в жовтні 2006 року фактично зупинив процес централізації в Боснії і Герцеговині [4]. З 2006 року політичний ландшафт в РС та Федерації БіГ змінюється. На передові позиції виходять нові політичні сили: в Республіці Сербській – це партія голови уряду М. Додика – Союз незалежних соціал-демократів, а в Федерації – Партія за БіГ С. Сілайджича, який був обраний в на посаду члена Президії БіГ від «мусульманського народу». Це фактично означало посилення боротьби між цими провідними політиками, які займали протилежні погляди на майбутнє

Боснії. Х. Сілайджич, використовуючи свою посаду, постійно називав Республіку Сербську «геноцидним утворенням», яке треба ліквідувати та виправити «історичну помилку світового співтовариства в Дейтоні». М. Додик у свою чергу активно критикував Х. Сілайджича за його позицію, що давало йому додаткові бали в очах громадян Республіки Сербської [3].

США та країни ЄС спробували повторно запустити процес конституційних реформ. Бул дві спроби: так званий «Прудський процес» 2008 р. та «Бутмірський процес» 2009 р., але вони не пішли далі зустрічей та розмов між лідерами основних політичних партій Боснії і Герцеговині. Так званий «прудський процес» являв собою домовленість шести лідерів парламентських партій від сербів, хорватів та босняків почати процес ряд реформ в БіГ. Проте вони не були реалізовані.

Особливо болючим ударом для політики та дипломатів США та ЄС став провал переговорів на військовій базі НАТО на аеродромі «Бут мір» під Сараєво, який задумувався як своєрідний «Дейтон-2». Західні дипломати запропонували боснійським політикам прийняти проект нової конституції Боснії і Герцеговини без обговорення в цілому. Як нагорода за це передбачалося швидке надання членства в НАТО та статус кандидата в члени ЄС для БіГ [2]. Проте всі політичні партії Боснії відкинули цю пропозицію, виходячи зі своїх національних інтересів. Здається, що процес конституційних змін в Боснії поки що завмер.

По іншому складалася доля реформи правоохоронних органів БіГ. У 2002-2006 рр. сербських політиків примушували створити в Боснії єдину поліцію та МВС за зразком військової реформи. Це викликало запеклий опір політиків в Республіці Сербській. Якщо вони могли погодитися на створення спільних об'єднаних збройних сил БіГ, то питання належності поліції викликало особливе ставлення. Поліція на Балканах – це не правоохоронні органи в розумінні західних політиків. Власна поліція – це атрибут державності, по суті друга складова національних збройних сил – їх головний резерв. Тому серби відчайдушно билися за кожний

пункт реформи правоохоронних органів. Нарешті в 2007 р. був прийнятий закон про створення Міністерства безпеки БіГ, як органа координації *«всіх поліцейських структур на території Боснії»*. По суті сербам вдалося зберегти власну поліцію та Міністерство внутрішніх справ [16].

Сербські політики з РС та бошнякські політики у Федерації БіГ по різному бачать результати реформи. Босняки стверджують, що це тільки «початок реформи», а РС та її керівництво вважає, що реформу остаточно завершено. Реформа поліції викликала політичну кризу восени 2007 р. у відносинах між керівництвом РС та новим Високим представником ООН Мирославом Лайчаком. Через рішення Високого представника силою запровадити в дію перепідпорядкування Поліції РС центральним органам БіГ. Голова уряду РС М. Додик закликав населення до акцій непокори, а провідні сербські політики бойкотували роботу центральних органів влади Боснії і Герцеговини [9]. Ця криза була врегульована шляхом взаємних компромісів сербської сторони та М. Лайчака. Зрештою решт в жовтні 2010 р. відбулися чергові вибори на території Боснії і Герцеговини. Їх результати викликали нову політичну кризу і Боснії і Герцеговині, яка більше року не мала нового уряду [3].

Всі ці факти свідчать про те, що Боснія і Герцеговина знову взяла курс від централізації на децентралізацію. З цього приводу Р. Холбрук, колишній спецпредставник президента Б. Клінтона на Балканах, та лорд П. Ешдаун випустили спільну статтю, в якій звинуватили М. Додика в тому, що останній, завдяки підтримці Росії, *«зумів зупинити процес централізації Боснії»* і фактично повернув його назад [5]. Цікаво, що до цього в листопаді 2005 р. той же П. Ешдаун робив протилежні оцінки ситуації в Боснії і Герцеговині [15].

Отже, ми бачимо, в 2-й половині 2000-х років політична боротьба за економічні та соціальні трансформації в БіГ посилюється. До того ж останній період унікальний тим, що в ньому триває активна боротьба двох протилежних процесів: «унітаризації» та «децентралізації». Особливу роль в цій

боротьбі відіграє фактор проголошення албанською більшістю в лютому 2008 р. незалежності сербського автономного краю Косово. Боснійські серби справедливо заявляють, що якщо незалежність Косова визнають інші держави, то тоді і Республіка Сербська має право відділитися від Боснії і Герцеговини. Скупщина РС прийняла в лютому 2008 р. постанову, яка наголосила на праві Республіки Сербської проголосити незалежність, якщо більшість країн – членів ООН визнає сербський автономний край Косово незалежною державою [7]. Але «Великі держави» при майже тотожних прикладах Косово та Боснії дотримуються зовсім різних принципів міжнародного права: *«принципом права на самовизначення народів, що передбачено статуту ООН»* та *«принципом непорушності існуючих кордонів в Європі та Світі»*. Хоча, як і албанці в Косово *«не можуть спільно існувати з Сербією»*, так і боснійські серби *«не можуть існувати спільно з босняками та місцевими хорватами»* в межах Боснії і Герцеговини. США та їх найближчі союзники у випадку Косова визнають його незалежність, але одночасно з цим категорично забороняють Республіці Сербській виходити зі складу Боснії і Герцеговини. Росія так само довільно трактує ці принципи, наприклад, підтримавши незалежність Абхазії та Південної Осетії від Грузії, вона не визнає незалежності автономного краю Косово.

Таким чином, виходячи з вищенаведених фактів, можна зробити наступні висновки. Історія Боснії і Герцеговини після підписання Дейтонських мирних угод 1995 року мала кілька ключових етапів.

У 1996-2001 рр. фактично тривав процес імплементації положень Дейтонських мирних угод та формування інструментів присутності міжнародних організацій та ООН в Боснії і Герцеговині. Цей період умовно можна назвати «Доба Дейтрона». По суті відбувався процес реалізації на практиці положень мирних угод. Повернення біженців, створення спільних органів влади нової боснійської багатонаціональної держави, перші демократичні вибори після війни, вирішення повоєнних проблем.

Із початку 2002 по 2006 рік тривав період, пов'язаний з масштабною «реконструкцією» політичної системи, яка сформувалася в Боснії і Герцеговині. Цей процес пов'язаний з перебуванням на посаді Високого представника ООН британського дипломата лорда П. Ешдауна, який офіційно проголосив «завершення ери Дейтрона» на настання нової доби – «доби Брюсселя». Головною метою реформ було створення «ефективної держави» з метою руху у напрямку євроінтеграції. В якості стимулу для реформування в Боснії і Герцеговині П. Ешдаун висував ідею швидкого вступу до НАТО та набуття статусу кандидата на членство в ЄС. Свої реформи він підкріплював практикою тиску і шантажу сербської сторони та позбавлення повноважень Республіки Сербської.

Проте з 2006 року, після його заміни на нового Високого представника німецького дипломата Крістіана Шварца-Шілінга, ситуація в Боснії і Герцеговині змінилася. Новий високий представник вирішив передати право проведення нових реформ самим боснійським політикам, проте цей досвід показав факт, що сторони знаходяться на тих же непримиренних позиціях, що і в ході громадянської війни 1992-1995 рр. Результатом перманентних політичних конфліктів став початок нового періоду в історії Боснії і Герцеговини, який можна охарактеризувати, як добу боротьби між тенденціями централізації та децентралізації, або «Добою політичних криз» з

2006 р. і до сьогодні. Цей період можна охарактеризувати і періодом постійною боротьби між хорватськими, сербськими та бошнякськими партіями за вплив та майбутній державний устрій багатонаціональної боснійської держави. Піком кризи стали 2010 та 2011 рр., коли більше року після виборів в цій балканській країні не могли сформувати новий дієвий уряд. Цим фактом Боснія побила своєрідний «рекорд безвладдя», який встановила Бельгія, яка більше року існувала без сформованої нової влади.

Наприкінці можна додати, що політичні процеси в Боснії і Герцеговині тривають під сильним впливом військово-політичної ситуації в регіоні. Розпад Югославії та проголошення незалежності Косова значно змінюють внутрішньополітичну ситуацію в Боснії і Герцеговині. Після проголошення незалежності Косова, Скупщина РС прийняла в лютому 2008 р. постанову, яка наголосила на праві Республіки Сербської проголосити незалежність, якщо більшість країн – членів ООН визнає сербський автономний край Косово незалежною державою.

Особливий вплив на процеси в Боснії і Герцеговині має Високий представник ООН. Саме він очолює міжнародну адміністрацію в Боснії і Герцеговині и по суті є має найбільші владні повноваження на території цієї країни. На цей час Високі представники докладають максимум зусиль для централізації країни, проте вони не дають бажаних результатів.

Джерела та література

1. Bosnia: What Does Republika Srpska Want? / http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/bosnia-herzegovina/214-bosnia-what-does-republika-srpska-want.aspx?alt_lang=ru
2. Bosnia's Dual Crisis / <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/bosnia-herzegovina/b057-bosnias-dual-crisis.aspx>
3. Bosnia: State Institutions under Attack / <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/bosnia-herzegovina/b062-bosnia-state-institutions-under-attack.aspx>
4. Ensuring Bosnia's Future: A New International Engagement Strategy / http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/bosnia-herzegovina/180-ensuring-bosnias-future-a-new-international-engagement-strategy.aspx?alt_lang=ru
5. Ешдаун и Холбрук предупреждают на опасность од колапс на БИХ / <http://www.idividi.com.mk/Shqip/Maqedoni/477295/index.htm>
6. Верховный представитель ЕС Хавьер Солана призвал жителей Боснии и Герцеговины к участию в парламентских выборах / <http://news.mail.ru/politics/arc198830/>
7. Боснийские сербы могут попытаться выйти из состава Боснии / <http://www.svobodanews.ru/content/news/436089.html>
8. Енгельгард Г. Н. От арбитража до округа: район Брчко в Дейтонской Боснии / http://www.vestnik.mgimo.ru/files/16/11_engelgard.pdf

9. Ильченков П. Республика Сербская ликвидируется... на Балканах разгорается новый кризис / http://www.stoletie.ru/slavyanskoe_pole/respublika_serbskaya_likvidiruetsya.htm
10. Пасхи Н. Туманное будущее «виртуального государства» / http://www.stoletie.ru/geopolitika/tumannoje_budushheje_virtualnogo_gosudarstva_2010-10-05.htm
11. Пономарева Е. Г. Босния и Герцеговина: государство-фантом // Свободная мысль. – 2009. – № 1. – С. 69-84.
12. Пономарева Е. Г. Босния и Герцеговина: государство без государственности // Вестник МГИМО-Университета. – 2011. – № 1. – С. 64-76.
13. Пономарева Е. Г. Дейтон: Ловушки и дилеммы Мирного соглашения // Международная жизнь. – 2011. – № 2. – С. 114-126.
14. Эшдаун П. Интервью Редактору «Вестника НАТО» (пер. з англ.) / http://www.nato.int/docu/review/2008/07/VID_ASHDOWN/RU/index.htm
15. Эшдаун П. Роль ОБСЕ в БиГ остается решающей (пер. з англ.) / <http://www.osce.org/ru/secretariat/17911?download=true>
16. Реформа боснийской полиции: незавершенная задача или невыполнимая задача? (пер. з англ.) / http://www.nato.int/docu/review/2008/07/VID_BOSNIA_POLICE/RU/index.htm

Рецензенты: Сінкевич Є. Г., д.і.н., проф.
Мальшина К. В., к.і.н., доц.

© Забара В. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 15.01.2013 р.